

door nauwkeurig onderzoek van de natuur God het beste valt te eren. Het grote bijeenboek dat hij in 1680 naliet heette ook niet voor niets *Bijbel der Natuure*. Hoezo gevaarlijke kennis?

Als er al gevaarlijke kennis was, dan moet men die eerder en elders zoeken. Niet in het anatomisch onderzoek, want op dat vlak is er bijvoorbeeld nergens een duidelijke tegenspraak met de bijbel. Anders dan astronomen en atomisten hoefden anatomen niet bang te zijn dat conservatieve collega's of verontruste predikanten hen met bijbelteksten om de oren zouden slaan en zouden beschuldigen van het ondermijnen van het christelijk geloof. Copernicus, Kepler en Galilei hadden echt een probleem toen ze poneerden dat niet de zon om de aarde, maar de aarde om de zon (en om de eigen as) draaide. Ook Beeckman, Descartes en Gassendi hadden wat uit te leggen toen ze hun natuurfilosofie baseerden op een deeltjestheorie die verdacht veel leek op de oude en atheïstische atoomleer van Epicurus en Lucretius. De katholieke kerk veroordeelde daarom Galilei in 1633 om zijn copernicanisme, zoals Voetius rond 1640 in Utrecht te hoop liep tegen het cartesianisme. Maar rond 1675 was er geen onderzoeker meer die moeite had met het copernicanisme of een deeltjestheorie. Aristoteles gold toen al lang niet meer als de standaard voor het natuuronderzoek en ook Galenus was allang niet meer canoniek. Van een massief conservatief verzet tegen de nieuwe anatomische denkbeelden van 'bright young men' als Stensen en Swammerdam was ook beslist geen sprake, zeker niet in de Republiek. Potentieel gevaarlijk was daarentegen wel het geologisch onderzoek van Stensen, omdat daarmee de overgeleverde bijbelse chronologie overhoop gehaald kon worden. Of de radicale filosofie van Spinoza, die alle gangbare denkbeelden over God, de samenleving en het gezag ter discussie stelde. Maar zowel de geologie van Stensen als de filosofie van Spinoza wordt slechts in het voorbijgaan behandeld. Dat Swammerdam aan een van beide aandacht heeft besteed, blijkt nergens.

Een teleurstellend boek dus? Ach, misschien voor de historicus die nog hecht aan wetenschap-

pelijke geschiedschrijving, maar niet voor de algemene lezer die zich graag vermaakt met een *romancée*. Ik zou dan ook zeker niet willen beweren dat Kooijmans de Grote Geschiedenis Prijs 2008 ten onrechte heeft ontvangen. Ik weet ten slotte niet wat de criteria van de jury waren. Maar zoiets als 'het bieden van nieuwe inzichten in het verleden' was er vast en zeker niet bij.

KLAAS VAN BERKEL, RIJSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Nieuwste geschiedenis

Hagen, E., *'Een meer of min doodlyken haat'. Antipapisme en cultureel natiebeseft in Nederland rond 1800* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2008; Nijmegen: Vantilt, 2008, 314 blz., € 24,90, ISBN 978 90 77503 86 7).

In *'Een meer of min doodlyken haat'*, haar UvA-dissertatie, richt Edwina Hagen de schijnwerper op een sterk onderbelicht aspect van het nieuwe cultureel natiebeseft, zoals dat in de tweede helft van de achttiende eeuw ontstond in de Republiek. In een rijk en veelzijdig gedocumenteerd betoog laat de auteur zien dat de ontwikkeling van dit nieuwe natiebeseft gepaard ging met een breed scala aan vormen van antipapisme. Met de 'dodelijke haat' liep het gewoonlijk nog wel los, maar dit neemt niet weg dat heel wat vooroordelen, scherpe veroordelingen en pogingen tot voortgezette dan wel hernieuwde uitsluiting hoogtij vierden – en dit juist in de periode die gekenmerkt heet te zijn door begrippen als tolerantie en Verlichting. Hagen laat overtuigend zien dat dit antipapisme geen incidenteel restant van 'oude' denkwijzen was bij mensen die voor het overige verlicht en verdraagzaam waren. Het antipapisme nam eind achttiende eeuw, het tijdperk waarin de juridische gelijkstelling van de katholieken een feit werd, nieuwe vormen aan. Het valt niet te begrijpen als

iets ouds dat ondanks het nieuwe natiebeseft van het Verlichtingstijdperk voortwoerde, maar als iets nieuws dat juist zijn oorsprong vond in het ontstaan van dat beseft en de daarbij behorende 'nationale communicatiegemeenschap'.

Hagen plaatst haar bevindingen niet in een of ander kader van sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar stereotypering en attitudevorming. Je zou echter kunnen zeggen dat haar betoog impliciet demonstreert dat de gangbare gedachte 'hoe onbekender, hoe onbeminder' niet altijd opgaat. Pas toen de katholieken steeds naderbij begonnen te komen, als potentieel dan wel daadwerkelijk 'volwaardige' medeburgers, begonnen vele andersdenkenden zich ten volle te realiseren wat de voor- en nadelen daarvan waren. De twijfel sloeg toe. Een historische omstandigheid versterkte dit fenomeen nog: duizenden patriotse uitwijkelingen werden in de jaren na 1787 bij de zuiderburen rechtstreeks geconfronteerd met relikwieënverering, openbare processies en allerlei andere vormen van godsdienstbeleving waar ze van opkeken. Zoals Clara Cornelia van Eijck het formuleerde in haar Gentse journaal van 1790-1791: 'Dit doet mij hoe langs hoe meer eenen walg en afschrik van alle roomsche landen krijgen. Gaave God! dat ik die voor altijd vaarwel konde zeggen' (*Mijn waarde vrindin* (Hilversum 2000) 131).

Hagen onderzocht diverse typen gedrukte bronnen: spectators, politieke weekbladen, algemeen-culturele tijdschriften (met name de *Vaderlandsche Letteroefeningen* en de *Nederlandsche/Vaderlandsche Bibliotheek*), reisbeschrijvingen, romans en toneelstukken. Een zeer aanzienlijke hoeveelheid materiaal is grondig verkend en wordt genuanceerd besproken (waarbij het soms wel een tikje lastig wordt het overzicht te behouden). Van grote waarde is dat Hagen zoveel mogelijk probeert na te gaan welke 'richting' haar bronnen vertegenwoordigen: dissenter of gereformeerd, orangist of patriot, enzovoort. Op die manier ontstaat als het ware een matrix die het mogelijk maakt uiteenlopende vormen van antipapisme te plaatsen tegen de achtergrond van ver-

schillende overtuigingen of belangengroeperingen. Zo concludeert de auteur dat het antipapisme van traditionalistische, conservatieve orangisten vaak meer politiek van aard was, terwijl dat van verlichte, progressieve dissenters meer een cultureel karakter droeg. Juist de 'progressieve' idealen van een redelijke godsdienst en een 'nieuwe vroomheid' die de nadruk legde op individuele geloofsbeleving, verscherpten de tegenstellingen tussen de verlicht-protestantse geesten en hun katholieke medeburgers waar het ging om de gewenste invulling van het burgerschap. Bovendien, zo merkt Hagen op, maakten de verlichte natievormers een veel breder gebruik van media. Hun antipapisme komt niet alleen sterk tot uiting in tijdschriften, maar ook in andere onderzochte genres zoals reisbeschrijvingen, kloosterromans en toneelstukken. Daardoor maakt juist bij de aanhangers van de Verlichting het antipapisme soms zo'n massale en pregnante indruk, waarbij onder meer het thema van de gemaltraiteerde kloosternon rond 1790 prominent de aandacht begint te trekken.

Behartigenswaardig is bijvoorbeeld ook de observatie dat het antipapisme van spectatorschrijvers dikwijls tot uiting komt in aanvallen, niet op de katholieken maar op de orthodoxe gereformeerden. Door gereformeerde geestelijken voor te stellen als dweepzieke, intolerante 'pausen' of 'papen' gaven deze schrijvers uiting aan een streven naar verlichte tolerantie, maar schetsten ze tegelijkertijd op nogal intolerante wijze een uiterst negatief beeld van de groepering waarmee ze de gereformeerde orthodoxie vergeleken. Terecht wijst Hagen ook op de 'merkwaardige en bijna grappige contradicties' die bestonden tussen de verschillende antipapistische vooroordelen en tussen de praktische en ideologische vormen van antipapisme. Zo zouden katholieken lui en dom zijn (het bekende beeld van 'de vadzige monniken in hun vunzige hollen'). Daarom zouden ze een bedreiging voor het vaderlandse arbeidsethos en de economische ontwikkeling vormen. Bovendien zouden die domheid en luiheid maken dat ze niet geschikt waren voor politieke functies.

Tegelijkertijd riep men echter het schrikbeeld op van katholieken die door de gelijkberechtiging een geduchte economische concurrentie voor de protestanten gingen vormen, of die door hun bedrevenheid in de politiek een onevenredig grote macht verkregen.

Luiheid en domheid, een achterlijke, dweepzieke en onredelijke godsdienst vol merkwaardige geboden en verboden, een loyaliteit die uiteindelijk niet bij het Nederlandse vaderland ligt maar bij een religieus gezag in het buitenland, een religie die vooral haar vrouwelijke aanhangers onderwerpt aan allerlei vormen van onderdrukking en dwang – en tegelijkertijd dan de gedachte dat dit alles de brave, individuele gelovigen in de dagelijkse omgeving niet al te zeer mag worden aangerekend. Waar hebben we verschillende van de door Edwina Hagen beschreven verschijnselen eerder gezien? Het valt in de auteur te prijzen dat ze goedkope vergelijkingen met de actualiteit uit de weg gaat. Een recensent mag er wat minder scrupules opn houden. Ik kan dan ook niet nalaten te constateren dat dit boek boordevol ‘merkwaardige en bijna grappige’ parallellen met hedendaagse reacties op islamitische medeburgers staat. Daar valt – en dit is zeker niet de geringste verdienste van deze grondige en inspirerende studie – veel lering uit te trekken.

GERT-JAN JOHANNES, UNIVERSITEIT
UTRECHT

Turpijn, Jouke, **Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer, 1848-1888** (Dissertatie Groningen 2008; Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2008, 282 blz., €19,90, ISBN 978 90 284 2238 4).

In heel West-Europa hebben historici gedurende de voorbije jaren initiatieven genomen om de parlementaire geschiedenis te herwaarderen. Misschien is dat een veeg teken, aangezien het erop wijst dat deze politieke instelling haar evi-

dentie aan het verliezen is. In elk geval wordt er binnen deze traditie telkens weer op gewezen dat de moderne parlementen – en het bijbehorende beroep van parlementariër – niet zomaar uit het niets ontstonden, maar actief dienden *uitgevonden* te worden. Al vanaf de titel maakt Jouke Turpijn duidelijk dat ook zijn Groningse proefschrift binnen deze traditie past. In een aangenaam, met ironische distantie geschreven boek toont hij hoe de Nederlandse Tweede Kamer zichzelf door haar concrete praktijken heen gestalte heeft gegeven en in dat proces een groot politiek gezag heeft verworven. Tot die praktijken behoren in de eerste plaats de regels en de procedures van het parlementaire spel zelf, maar daarnaast de meer expliciet identiteitsvormende commemoratieve praktijken, zoals het herdenken van ‘de mannen van 1848’ of eenvoudigweg het schrijven van memoires. Het waren allemaal praktijken die een zekere ‘waardigheid’ aan het parlement dienden te verlenen, en die waardigheid creëerde op haar beurt gezag.

De uitvinders van het parlementaire waardigheidsideaal zijn voor Turpijn ontegensprekelijk de liberalen geweest. Hij toont daarbij overtuigend aan dat opportunistische overwegingen een belangrijke rol speelden in dat proces. Door zelf een monopolie op de parlementaire waardigheid te claimen trachtten de liberalen immers hun tegenstanders elk gezag te ontnemen. Vooral in het optreden van de grote architect van het parlementaire waardigheidsideaal – en meteen de vanzelfsprekende hoofdfiguur van dit boek – J.R. Thorbecke, ontwaart hij voortdurend politieke berekening. ‘Thorbecke was de grootste opportunist in het parlement’, zo concludeert hij provocerend (216), en het boek bevat heel wat illustraties van die stelling. De meest sprekende daarvan is misschien wel dat de onverenigbaarheid van een ministerambt en een parlementair mandaat eigenlijk teruggaat op Thorbeckes wens om zittende ministers te verdrijven – en zelf hun plaatsen in te nemen. De nadruk op Thorbeckes opportunisme betekent echter niet dat Turpijn zijn idealisme ontken. Opportunisme, zo laat hij niet na te onder-